

نظارت انتظامی بر جامعه
در سیره اجتماعی - تربیتی
پیامبر (ص) و امیرالمومنین علی (ع)

مؤلف

دکتر صادق رضایی

(عضو هیئت علمی دانشگاه علوم انتظامی امین)

دانشگاه علوم انتظامی امین

۱۳۹۷

انتشارات دانشگاه
علوم انتظامی امین

نظارت انتظامی بر جامعه در سیره اجتماعی - تربیتی پیامبر (ص) و امیرالمومنین علی (ع)

مؤلف: دکتر صادق رضایی

ناظر علمی: دکتر حسن رضا رفیعی

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۳۱۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ و طراحی: واحد فردا

نشانی: تهران، ابتدای بزرگراه شهید خرازی، خیابان شهید جدی اردبیلی، دانشگاه علوم انتظامی امین،

تلفن: ۴۸۹۳۱۲۹۳

هرگونه بهره‌برداری از این اثر (اعم از چاپ، کپی، فایل الکترونیکی و...) بدون اخذ مجوز از ناشر پیگرد قانونی دارد.

سرشناسه: رضایی، صادق، ۱۳۶۱ -

عنوان و نام پدیدآور: نظارت انتظامی بر جامعه - سیره اجتماعی - تربیتی پیامبر (ص) و امیرالمومنین علی (ع) / مؤلف صادق رضایی.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه علوم انتظامی امین، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۲۶۳ ص.: جدول، نمودار (رنگی).

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۶۳-۲۹۱-۲

وضعیت فهرست نویسی: فیا یادداشت: کتابنامه.

موضوع: محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. - دیدگاه درباره نظامی

موضوع: Prophet -- Views on Military surveillance Muhammad

موضوع: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - دیدگاه درباره نظارت نظامی

موضوع: Ali ibn Abi-talib, Imam I, 600-661 -- Views on military surveillance

موضوع: نظارت نظامی

شناسه افزوده: دانشگاه علوم انتظامی امین

شناسه افزوده: Amin Police University

رده بندی کنگره: BP ۱۳۹۷۶/۲۳۱ ۵۳۵/ر

رده بندی دیویی: ۴۸۳۲/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۹۷۰۴۱

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱۱	سخن مؤلف.....
۱۵	فصل اول: نیم‌نگاهی به مفاهیم و پیشینه نظارت و بازرسی.....
۱۵	تعریف مفاهیم و اصطلاحات.....
۱۶	سیره.....
۱۷	سیره اجتماعی.....
۱۸	سیره اجتماعی نوری / علایی.....
۱۸	طبیعت انسان.....
۱۹	انسان چیست؟.....
۲۳	نظارت و بازرسی در ایران باستان.....
۲۷	نظارت و بازرسی در دوره امویا و عباسیان.....
۲۸	نظارت و بازرسی در ایران پس از اسلام.....
۳۳	فصل دوم: مبانی نظری نظارت انتظامی- اجتماعی در اسلام.....
۳۳	حیطه نظارت از منظر دانش مدیریت.....
۳۳	موارد نظارت مدیر.....
۳۷	حیطه‌های نظارتی مدیر.....
۳۸	نظارت در آموزه های دینی.....
۴۳	نظارت انتظامی اسلام در امور فردی.....
۴۴	نظارت انتظامی اسلام بر امور اجتماعی.....
۴۹	نظارت انتظامی اسلام بر امور اقتصادی.....
۵۷	اختیارات اقتصادی دولت.....
۵۸	حق قانون گذاری در محدوده مباحات.....
۶۱	نظام نظارت در قرآن و روایات.....

۶۸.....	مراحل نظارت در اسلام
۷۲.....	کیفیت و شیوه‌های کنترل و نظارت در اسلام
۷۶.....	نتایج نظارت از منظر اسلام
۸۱.....	فصل سوم: نظارت انتظامی قبل از اسلام
۸۱.....	نهادهای انتظامی در مصر باستان
۸۲.....	نهادهای امنیتی - انتظامی رومیان
۸۴.....	تشکیلات اجتماعی در ایران باستان
۹۳.....	تجزیه و تحلیل روند تأسیس و گسترش مؤسسات انتظامی در مصر، روم و ایران باستان
۹۴.....	وضعیت انتظامی در سده چهارم در عربستان دوره جاهلی
۱۰۰.....	وضعیت انتظامی در سده پنجم در اسلام
۱۰۳.....	فصل چهارم: شکل‌گیری نهادهای انتظامی بعد از اسلام
۱۰۳.....	نظارت انتظامی بر امور اجتماعی در مصر باستان (ص)
۱۰۶.....	نظارت انتظامی بر امور اجتماعی در دوره خلافت خاندانی اول تا سوم
۱۰۹.....	نظارت انتظامی بر امور اجتماعی جامعه در دور حکومت امیرالمومنین علی (ع)
۱۲۳.....	فصل پنجم: نهادهای انتظامی در دوران خلفای اموی و عباسی
۱۲۳.....	پیش زمینه
۱۲۴.....	معنای لغوی و اصطلاحی کلمه شرطه
۱۲۶.....	علائم و نشانه‌های نیروهای شرطه
۱۲۶.....	نهادهای انتظامی مترادف با شرطه
۱۲۸.....	همکاران انتظامی صاحب‌الشرطه
۱۳۳.....	ارتباط وظایف صاحبان شرطه با سایر نهادهای حکومتی
۱۳۴.....	رابطه نهاد شرطه با نهاد دادرسی
۱۳۵.....	رابطه نهاد شرطه با نهاد حبس
۱۴۰.....	حسبه در دوران عباسیان
۱۴۳.....	حسبه در دوران فاطمیان مصر

۱۴۴.....	حسبه در ایران پس از اسلام.....
۱۴۵.....	تشابه‌ها و تفاوت‌های شرطه و حسبه.....
۱۴۶.....	رابطه شرطه با صاحبان خراج و دیوان برید.....
۱۴۹.....	فصل ششم: الگوی نظارت انتظامی بر امور اجتماعی جامعه در سیره پیامبر (ص).....
۱۴۹.....	شرایط امنیتی - انتظامی در دوران پیامبر (ص).....
۱۵۳.....	اقدامات و تدابیر پیامبر (ص) در امور انتظامی.....
۱۶۲.....	نظارت انتظامی پیامبر بر امور فردی افراد جامعه.....
۱۷۱.....	نظارت نظامی پیامبر بر امور اجتماعی جامعه.....
۱۷۶.....	نظارت نظامی بر امور اقتصادی جامعه.....
۱۷۹.....	مدیریت بازار در سیره بر اعظم (ص).....
۱۸۴.....	محورهای الگوی نظارت انتظامی بر امور اجتماعی و انتظامی.....
.....	فصل هفتم: الگوی نظارت انتظامی بر امور اجتماعی جامعه در سیره امیرالمومنین علی (ع).....
۱۹۵.....	شرایط امنیتی - انتظامی دوران حکومت امیرالمومنین علی (ع).....
۲۰۲.....	نظارت انتظامی امیرالمومنین علی (ع) بر امور فردی افراد جامعه.....
۲۰۳.....	مشخص نمودن جنسیت.....
۲۰۳.....	داستانی پیچیده‌تر در تعیین جنسیت.....
۲۰۴.....	یک انسان یا دو انسان؟.....
۲۰۵.....	تعیین تکلیف فرزند سفیدپوست زن و مرد سیاهپوست.....
۲۰۵.....	تعیین پدر بچه.....
۲۰۶.....	حکم مرد عین.....
۲۰۶.....	اختلاف دوزن بر سر فرزند پسر.....
۲۰۷.....	نظارت انتظامی امیرالمومنین علی (ع) بر امور اجتماعی جامعه.....
۲۰۸.....	محافظت از شخصیت‌ها.....
۲۰۹.....	توصیه به خلیفه دوم.....
۲۱۰.....	حفاظت از اماکن و شخصیت‌های مهم.....

- حفاظت از شخصیت همسر پیامبر ۲۱۰
- برخورد امام با جرم مشهود مانند منکر، جعل و مانند اینها ۲۱۲
- نظارت دقیق با استفاده از روش های علمی برای کشف حقیقت ۲۱۶
- نظارت بر روند رسیدگی به پرونده های جنایی به منظور کشف حقیقت ۲۱۸
- نظارت انتظامی امیرالمومنین علی (ع) بر امور اقتصادی افراد جامعه ۲۲۲
- نظارت بر اماکن عمومی ۲۲۴
- الگوی نظارت انتظامی بر جامعه در سیره امیرالمومنین علی (ع) ۲۲۵
- فصل هشتم: تحلیل سیره انتظامی - اجتماعی پیامبر (ص) و امیرالمومنین علی (ع) و کاربرد آن در پلیس جمهوری اسلامی ایران ۲۳۱**
- تحلیل سیره انتظامی - اجتماعی پیامبر (ص) و امیرالمومنین علی (ع) ۲۳۱
- الگوی کاربردی نظارت انتظامی پلیس بر جامعه بر مبنای سیره اجتماعی پیامبر (ص) ۲۴۶
- الگوی کاربردی نظارت انتظامی پلیس بر جامعه بر مبنای سیره اجتماعی امیرالمومنین علی (ع) ۲۴۷
- فهرست منابع و مآخذ ۲۵۱**

سخن مؤلف

برقراری نظم و امنیت، و نظارت بر انتظام اجتماعی از دیرباز در جوامع بشری مورد توجه بوده است. حکومت‌ها برای تأمین امنیت به‌منظور ایجاد رفاه بیشتر و زندگی بهتر برای شهروندان از تشکیلات انتظامی و نظامی بهره‌جسته‌اند. در واقع، در طول تاریخ برقراری امنیت ابزار مهم برای مشروعیت یافتن دولت‌ها و مهم‌ترین مطالبه مردم از آنها بوده است. جوامع مختلف، قوانین و مقرراتی را برای نظارت بر رفتار مردم وضع و نیز مجازات‌هایی را برای قانون‌شکنان تعیین کرده‌اند. قدیمی‌ترین مدرک باقی‌مانده از وجود قوانین و مقررات برای کنترل جامعه و نظارت بر رفتار افراد، به ۲۳۰۰ سال پیش از میلاد مسیح برمی‌گردد، هنگامی که فرمانروایان سوری مقرراتی را برای جرایم علیه اجتماع وضع کردند. چنین مقرراتی در چند هزار سال گذشته دچار تحولاتی شدند. تا با اوضاع جدید انطباق یابند (هس و میلر، ۱۳۸۲: ۲۶). پیش‌بینی آزادی برای نگرهبانی و پاسبانی از محلات، محل‌های تجاری و تأسیسات شهری؛ تردد ایمن در جاه‌های برون‌شهری؛ و برقراری امنیت در سکونت‌گاه‌های غیرشهری مهم‌ترین بخش‌های این مقررات بود.

با ظهور اسلام این شرایط تغییر کرد و برنامه‌ای برای زندگی انسان اجتماعی معرفی شد. اراده تکوینی خداوند بر این قرار گرفت که هدایت تاریخی بندگان در عمل به آموزه‌های دینی و سیر در مسیر تقوای الهی جلوه‌گر شود. از رحمت الهی و اسعه خداوند به بندگان، گزینش حضرت محمد بن عبدالله (ص) به پیامبری دین اسلام به ایشان عالی‌ترین و کامل‌ترین اسوه نظم و انضباط برای همه انسان‌ها از زمان ظهور و بتشابه تا امروز و تا زمان قیامت هستند. آن حضرت نهایت سعی و تلاش خویش را مصروف انتظام امور مسلمانان نمود. زندگی پیامبر در همه حالات و شرایط، الگویی است تا طالبان حقیقت و سالکان طریقت بدان تأسی جویند و از چشمه‌های جوشان و خنکای وجود ایشان رفع تشنگی کنند (احمد الشامی، ۱۳۸۶: ۲۵). در قرآن کریم آیات فراوانی در تأیید اسوگی پیامبر برای پیروی دیگران از او وجود دارد، از جمله آیه مبارکه: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا»، مسلماً برای شما در زندگی رسول

خدا سرمشق نیکویی بود، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستخیز دارند، و خدا را بسیار یاد می کنند (احزاب: ۲۱).

با دقت و تفکر در احادیث و روایات موجود درباره سیره نبوی، می توان به اصول و روش های مناسب برای برقراری نظم و امنیت پی برد. در وجود نازنین پیامبر، آموزه های قرآن کریم تجسم و عینیت یافته است؛ در رفتار و گفتار آن بزرگوار مفاهیم آیات الهی تبیین می شوند. ایشان در دوران ده ساله حکومت در مدینه با روش های ویژه ای از حریم خصوصی مؤمنان و نظم اجتماعی جامعه پاسداری و دفاع نمودند و ضمن برخورد با متجاوزان، تلاش خستگی ناپذیر، نظامی واحد و منسجم با بصیرتی الهی و اهدافی متعالی را پایه ریزی کردند. این نظام که در دنیا با عنوان تمدن درخشان اسلامی شناخته می شود، ارمغان های ارزشی و مدنی فراوانی به جامعه بشری تقدیم نموده که نظارت انتظامی بر امور جاری زندگی مردم یکی از آنهاست.

هسته اولیه تشکیلات انتظامی، در زمان پیامبر (ص) شکل گرفت و اقدامات متنوع و گسترده ای در راستای نظم و امنیت جامعه انجام شد (معلوف، ۱۳۶۲: ۵۰۴). امیرمؤمنان، علی (ع) نیز به دلیل آنکه از کودکی با جماعتی نیرنظر پیامبر (ص) تربیت شده بود، صلاحیت های لازم را برای اداره امور امت کسب کرده بود. به همین دلیل پیامبر (ص) ایشان را در مسیر بازگشت از حجة الوداع و در محل مدینه بخم جانشین خویش و مرجع فکری و سیاسی امت معرفی کردند، هرچند این جانشینی به سبب کارشکنی عده ای از خواص و تبعیت عوام، بیست و پنج سال به تعویق افتاد (قائم، ۱۳۸۰: ۸۲). با وجود این، ایشان در مدت ۲۵ سال حکومت سه خلیفه اول و حکومت پنج ساله حواری اقدامات مؤثر و مفیدی را در حوزه نظارت انتظامی انجام دادند. در دوره خلافت ایشان نه تنها به وسعت جغرافیایی قلمرو اسلام، نهادهای انتظامی منظم تر و متشکل تر شدند. وظیفه آنها برقراری نظم و امنیت در همه جای جهان اسلام و یاری رسانی به دستگاه های تشکیلاتی بود. بر مبنای گزارش هایی که درباره نهادهای انتظامی صدر اسلام در دست است، در دوره حکومت امویان، عباسیان و سایر سلسله های حکومتی، تاریخ اسلام به تناسب احوال امنیتی و سیاسی و اجتماعی جوامع مختلف به تدریج دچار تحول شدند. با وجود اهمیت ویژه ای که تشکیلات انتظامی داشتند اما مراجع و منابع مستندی که اطلاعات مبسوطی را در اختیار علاقه مندان قرار دهند اندک اندک و مطالب مرتبط در کتاب های سیره، لغت، تاریخ و تراجم

و امثال آنها پراکنده است. از سویی دیگر سیر تاریخی سازمان پلیس در ایران نشان می‌دهد که دولتمردان حاکم بر این کشور از دوران مادها و هخامنشیان (اولین بنیانگذار نظام حکومتی گسترده بر نیمی از جهان آن روزگار) تا کنون انواع نظام‌های برقراری نظم و امنیت و نظارت انتظامی بر جامعه را آزموده‌اند، اما تشکیل نظام نوین ایجاد نظم و امنیت داخلی یعنی سازمان پلیس در ایران به دوران مشروطیت و بعد از آن باز می‌گردد. ناصرالدین شاه قاجار در سفرهای سه‌گانه خود به اروپا و مشاهده پلیس نوین در آن کشورها، نخستین نظام و سازمان پلیسی جدید را در ایران پایه‌گذاری نمود. این سازمان از زمان تأسیس تا پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ فراز و نشیب‌های فراوانی را طی کرده است. پس از پیروزی انقلاب که پایه و اساس تمام قوانین و مقررات کشور براساس شرع مقدس اسلام و بر زندگی مردم سایه‌گستر شد، خدمت به مردم، تکریم و احترام به ارباب رجوع، سلامت در خدمت و صحت عمل در پلیس جمهوری اسلامی مورد توجه ویژه قرار گرفت. امروزه پلیس ایران بر پایه پاسداری از ارزش‌های دینی و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی وظایف خود را انجام می‌دهد. بنابراین التزام به رعایت اصول و مبانی اسلام یکی از موارد مهمی است که باید در همه فعالیت‌ها و مأموریت‌های نیروی انتظامی ملاک عمل باشد؛ در برنامه‌ریزی‌ها، طرح‌ها، روش‌ها و اصول اساسی اقدامات پلیسی گرفته تا گزینش و استخدام، انتصاب و ارتقای شغلی. به این ترتیب باید هم سازمان و هم کارکنان آن اسلامی باشند و اسلام عمل کنند. با توجه به اهمیت ابعاد تربیتی و اجتماعی در نظارت انتظامی بر امور جامعه، منابع انسانی جایگاهی مهم و ارزشمند دارند که توجه به آنها دست‌یابی به هدف‌های سازمانی را تسهیل می‌سازد. تلاش‌های زیادی برای برقراری نظم و امنیت در کشور صورت می‌گیرد. اما نظارت انتظامی بر جامعه و کنترل دقیق و موشکافانه رفتارهای مردم که مهم‌ترین عامل ایجاد امنیت است، باید در جامعه است، مغفول مانده و مطابق آنچه در سیره پیامبر (ص) و امام علی (ع) دیده شده، به آن پرداخته نشده است.

پلیس نیز مانند همه آحاد و افراد جامعه اسلامی می‌تواند با تبعیت از سیره عملی نبوی و علوی از هرگونه تخلفی به دور باشد (قاسمی، ۱۳۸۷: ۳). با توجه به تجربه خدمت چندین ساله در نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، نگارنده در صدد برآمد تا مطالعه‌ای به روش کتابخانه‌ای و مراجعه به اسناد انجام دهد و نمونه‌هایی عملی از سیره پیامبر اکرم (ص)

و امیرالمومنین علی (ع) را در زمینه نظارت انتظامی بر امور جاری جامعه استخراج کند و در قالب کتاب حاضر تدوین نماید. امید است که این کار برای همه مسئولان، فرماندهان، سیاست‌گزاران، تصمیم‌گیران و اتحاد کارکنان نیروی انتظامی مفید باشد و کل افراد جامعه از ثمره عمل پلیس به سیره نبوی و علوی در این زمینه برخوردار شوند. در پایان به رسم ادب و احترام از استادان فرزانه و معظم حجت الاسلام والمسلمین دکتر سعید بهشتی به خاطر بهره بردن از محضر پر مهر و استادانه‌اش، جناب آقای دکتر حسن‌رضا رفیعی به خاطر مشاوره و نظارت علمی دقیق و همه کسانی که در مسیر تعلیم و تربیت هدایت فرمودند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

دکتر صادق رضایی

سال ۱۳۹۶